

УДК 343.9

ТИПОЛОГІЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ПОРУШИВ ПОРЯДОК ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

О. М. Артеменко, здобувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Актуальність дослідження злочинів проти порядку проходження військової служби зумовлюється їх широкою розповсюдженістю у війській сфері, істотним збільшенням їх рівня за останні роки. Зокрема, якщо у 2013 р. подібних військових кримінальних правопорушень було обліковано лише 45, то у 2016 р. – 2 745. Крім цього, злочини, передбачені статтями 407–409 КК України, складають своєрідне ядро сучасної військової злочинності. На частку перших припадає 75–80% від усіх військових кримінальних правопорушень [1]. Злочини проти порядку проходження військової служби заподіюють значну шкоду національній безпеці України. Вони зменшують обороноздатність нашої держави, ускладнюють виконання Збройними Силами (далі – ЗС) бойових задач у зоні проведення АТО, заважають реформуванню української армії, не дозволяють раціонально використовувати бюджетні кошти, що виділяються на сектор оборони, знижують рівень дисципліни серед особового складу ЗС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти боротьби із військовою злочинністю вивчали такі вчені, як: В. О. Бугаєв, О. М. Олійник, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, Є. Л. Стрельцов, С. О. Харитонов та ін. Кримінально-правові й криміналістичні питання запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби розглядали В. К. Гришук, В. В. Давиденко, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, М. І. Мельник, М. І. Панов, В. О. Пе-

лецький, М. М. Сенько, М. І. Хавронюк тощо. Проте на теперішній час бракує кримінологічних досліджень злочинів, передбачених статтями 407–409 КК України, включаючи класифікацію і типологію злочинців-військовослужбовців.

Метою статті є розробка типології особи злочинця-військово-службовця, який порушив порядок проходження військової служби.

Виклад основного матеріалу. Традиційно дослідження особи злочинця, який вчинив той або інший злочин, пов'язується з його типологією. Це пояснюється теоретико-прикладним характером останньої як важливого наукового методу. Типологія полягає у розподілі, зокрема злочинців, на окремі види за істотними критеріями та у виявленні відмінностей між ними. Однак головне призначення типології – з'ясування причин злочинної поведінки [2, с. 98]. Вона дозволяє глибше пізнати особу злочинця-військовослужбовця й уточнити причини ухилення від військової служби.

У науковій літературі зустрічаються різні типології як особи злочинця загалом, так й особи злочинця-військовослужбовця, зокрема. Так, пропонувалася типологія військовослужбовців строкової служби, які, у тому числі, вчинили злочин проти порядку проходження військової служби: випадкові, стійкі, злісні [3, с. 224, 227]. Ця типологія побудована на підставі запропонованої свого часу О. Б. Сахаровим класифікації злочинців за критерієм ступеня глибини антисуспільної установки на вчинення злочину. На нашу думку, вказана типологія є малоприматною для пояснення причин злочинної поведінки досліджуваних злочинців.

Деякі науковці пропонували здійснювати поділ військовослужбовців, які вчинили злочин, за їх функціональністю. Вона передбачає ступінь відповідності злочинців вимогам формальної організації службово-професійних і психологічних якостей. За цим критерієм виділяються три типи військовослужбовців: а) військовослужбовці, які відповідають вимогам формальної військової організації; б) військовослужбовці, які частково відповідають вимогам формальної військової організації; в) військовослужбовці, які не відповідають вимогам формальної військової організації [4]. Видається, що зазначена типологія має поверховий характер, не відбиває внутрішні психологічні особливості злочинців-військовослужбовців. Вона

у цілому не представляє практичного значення, оскільки на її підставі важко здійснювати профілактичну й індивідуально-корекційну діяльність зі злочинцями.

Для вивчення злочинців-військовослужбовців розроблялися й більш складні типології. Зокрема, була розроблена типологія, побудована на характеристиці деформацій ціннісно-сислової сфери військовослужбовців строкової служби. Це дозволило виділити кілька злочинних типів: нестійкий; конфліктно-збуджений; егоцентричний; астеничний; недовірливий; обмежений [5]. Указана типологія має більшу наукову цінність, адже дозволяє дослідити особистісні детермінанти (мотиви, інтереси, цінності, риси характеру), що впливають на поведінку військовослужбовців у перший період несення військової служби.

Ураховуючи наявні у спеціальній літературі типології військовослужбовців, базуючись на результатах проведеного емпіричного дослідження, пропонуємо здійснити типологію особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, за мотивом злочинної поведінки. Недарма існує слушна думка, що важливим є врахування під час типології суб'єктивного критерію, яким є саме мотив учиненого злочину [2, с. 98]. Звідси можна виділити кілька найбільш поширених типів таких злочинців: боягуз; алкоголік; конформний; ледачий; турботливий; самовідданий. Дослідимо ці типи більш детально.

Боягуз. Цей тип злочинця-військовослужбовця, який вчинив злочин проти порядку проходження військової служби, є найбільш численним, адже на його долю припадає 60% усіх злочинців. Такі особи ухиляються від проходження військової служби за мотивами боягузтва і легкодухості. Вчиняючи злочин, вони прагнуть перебувати у безпечному середовищі, де відсутні ворожі обстріли, де мінімальні шанси потрапити у полон до сепаратистів, так званих ДНР і ЛНР. Вольові якості таких військовослужбовців є слабо розвиненими, як і рівень їх патріотизму й самовідданості. Військовослужбовці-боягузи відзначаються низьким рівнем мужності, сміливості, терплячості. В орбіті їх ціннісних орієнтацій немає місця для відвертого почуття гордості за свій високий статус військовослужбовця ЗС України. Причому дослідження показало, що установка

на вчинення злочину формується у деяких злочинців ще до моменту направлення у зону АТО або реальної участі у бойових діях. Деякі особи, перебуваючи ще на стадії проходження медичної комісії у військових комісаріатах або проходячи первинну військову підготовку у військово-навчальних центрах поза межами зони АТО, вже мають сформовану мотивацію на ухилення від проходження військової служби. Основний масив таких злочинців складають військовослужбовці за призовом під час мобілізації в особливий період, а також військовослужбовці контрактної служби. Переважна їх більшість має військове звання солдата або старшого солдата, однак трапляються поодинокі випадки вчинення подібних злочинів офіцерами ЗС.

Наведемо конкретний приклад злочинної поведінки військово-службовця-боягуза. Так, Л. у званні сержанта був призваний на військову службу під час мобілізації, обіймав посаду номера обслуги зенітно-артилерійського взводу військової частини «польова пошта В 0131». У бойовій обстановці, перебуваючи у зоні АТО в аеропорту м. Маріуполь, через боягузтво і легкодухість відмовився виконувати наказ командира і виїжджати на бойові позиції на лінію фронту. Винний подав відповідний рапорт командирі й вимагав повернути його у Полтавську область, де його було призвано на військову службу [6].

Друге місце за питомою вагою у структурі злочинців посідає тип злочинця *військовослужбовця-алкоголіка*. До цієї групи винних можна віднести 20% військовослужбовців. Вони вчиняють злочин за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Тому, вживаючи алкоголь, намагаються тимчасово відсторонитися від важкої, а іноді й небезпечної для життя і здоров'я реальності, отримати своєрідне психологічне розвантаження. Злочинці-алкоголіки ухиляються від військової служби, забезпечуючи потребу у розвагах. Для цих осіб є властивою стійка установка на вживання спиртних напоїв, сформована, як правило, ще задовго до призову на військову службу. Попередній образ їх життя був аморальним і антисоціальним. Частина з них раніше не мала достатнього доходу, а у більшості випадків навіть бажання для задоволення потреби у вживанні алкоголю. Майже усі вони не є добровольцями,

призивалися на службу під час часткової мобілізації. Примусовий призов на військову службу став для цих осіб черговим шансом поліпшити свій соціальний статус. Однак, як показує практика, цей шанс вони використовують на свій розсуд, продовжуючи аморальний спосіб життя. Злочинці мають специфічні інтереси, не сумісні з військовою службою, військовими обов'язками і дисципліною. Насправді питома вага цього типу злочинців є набагато більшою. Її вдалося визначити із тієї сукупності вивчених кримінальних проваджень, де чітко вказувалося на мотиви або було можливим самостійно дослідити причини вчинення злочину, ґрунтуючись на показах обвинуваченого і свідків.

Конформний тип характеризується схильністю злочинців-військовослужбовців до зміни поведінки, своїх переконань і установок під тиском певної групи. Дослідженням встановлено, що до цього типу можна віднести 10% злочинців.

Особливістю конформних військовослужбовців є те, що вони можуть ухилитися від проходження військової служби як за мотивом боягузтва, так і небажання переносити труднощі військової служби. Для них важливо зберегти наявний уклад життя, соціальний і матеріальний статус, сформоване роками найближче соціальне оточення. Тому призов на службу, на їх думку, руйнує все перелічене. Звідси, таких осіб важко назвати патріотами. Конформні злочинці приймають рішення про ухилення від подальшого проходження служби, у першу чергу під впливом думки оточуючих. Для них характерна схильність до групового інформаційного тиску, зміна своєї поведінки і прийнятих раніше рішень. Учинення злочину у більшості випадків здійснюється внаслідок бесід із близькими родичами (дружиною, батьками, дітьми та ін.), друзями, колегами по роботі, які переконують військовослужбовців відмовитися від проходження служби, наводячи низку відповідних аргументів. За матеріалами судової практики, такі військовослужбовці найчастіше ухилялись від проходження служби після відпустки, що проводили вдома. У домашній обстановці рідні винних умовляли не повертатись на місце служби, наводячи різноманітні виправдовувальні аргументи на користь незаконного рішення (підтримка самотніх батьків похилого віку, необхідність утримання родини, допомога

у вихованні дітей тощо). Траплялись випадки, коли військовослужбовці чинили злочин, перебуваючи у військових комісаріатах і чекаючи на відправлення до навчальних військових частин.

Наприклад, подібна ситуація склалася під час вчинення злочину солдатом Д., призваного під час мобілізації в особливий період і призначеного на посаду старшого механіка ремонтної роти. Після 10 днів перебування у військовій частині «польова пошта В 3231», у частину приїхали родичі кількох десятків військовослужбовців з вимогою відпустити їх додому. Начальник цієї військової частини на загальному шикунанні нагадав особовому складу про новий статус військовослужбовців, їх обов'язок та можливі наслідки ухилення від служби. Незважаючи на це, Д. разом із 17-ма військовослужбовцями покинули військову частину і поїхали з родичами додому [7].

Ледачий. Злочинці-військовослужбовці, які відносяться до цього типу, ухиляються від проходження військової служби за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Однак, на відміну від злочинця-алкоголіка, головною причиною є не бажання вживати спиртні напої і розважитися, а бажання відпочити. Цих військовослужбовців вирізняє наявність глибокої втоми, у першу чергу не фізичної, а психологічної. Ледачі злочинці відчують значний психологічний тягар перебування на військовій службі. Він спочатку з'являється, а потім поступово посилюється внаслідок своєрідної повсякденності військової служби, особливо коли особи перебувають у другому або третьому ешелонах оборони зони АТО. Там відсутні постійні обстріли з боку воєнізованих сепаратистських формувань, немає великого ризику смерті або поранення. Тому через брак адреналіну й гострих відчуттів ледачі злочинці впадають у своєрідну депресію, викликану: затяжним характером АТО; втомою від суперечливих рішень командування Генерального штабу ЗС України, необдуманих наказів безпосередніх військових командирів; відсутністю рішень керівництва держави про наступ; безперспективністю вирішення збройного конфлікту у Донецькій і Луганській областях України найближчим часом. На частку таких злочинців припадає 7%.

Турботливий тип злочинця-військовослужбовця характеризується ухиленням від проходження військової служби за мотивом

тяжкої хвороби (смерті) близьких родичів або причин сімейного та побутового характеру. Траплялися випадки, коли вчинення злочину зумовлювалось необхідністю надання фізичної допомоги родичам у вирішенні побутових питань (добудова будинку, завершення ремонту у квартирі, влаштування дітей до вищого навчального закладу та ін.). У таких осіб є загостреним почуття відповідальності, опіки, допомоги рідним і близьким особам (дружині, батькам, дітям). У цілому спосіб життя представників турботливого типу можна вважати соціально схвальним. У них відсутня стійка установка на вчинення злочину, ціннісні орієнтації якісно відрізняються від цінностей злочинців-боягузів і алкоголізованого типу військовослужбовців. Для них не властива аморальна поведінка щодо систематичного вживання алкоголю, вони позитивно характеризуються за місцем роботи або проживання до призову на службу, відсутні попередні дисциплінарні стягнення за місцем служби. Звичайно, що наявність перелічених проблемних життєвих ситуацій не виправдовує злочинну поведінку військовослужбовців цієї групи. Однак учинення такими військовослужбовцями злочину можна вважати загалом непослідовним кроком, що суперечить їх загальному позитивному моральному і соціальному способу. Тому у більшості випадків військове керівництво, представники органів військової прокуратури і Військової служби правопорядку ЗС із розумінням ставляться до незаконного вчинку турботливих злочинців, а суд, як правило, обирає покарання, не пов'язане із позбавленням волі.

Питома вага військовослужбовців цього типу не перевищує 2% від загального масиву злочинців.

Найрідше у судовій практиці зустрічаються представники так званого *самовідданого* типу злочинця-військовослужбовця. На їх частку припадає близько 1% осіб. Такі злочинці вчиняють злочин проти порядку проходження військової служби за мотивом небажання вичікувати і відсиджуватись в обороні. Вони розділяють інтереси військової служби і сумлінного служіння Українському народові, дотримання вимог наданої військової присяги. Їх ціннісні орієнтації узгоджуються із виконанням конституційного обов'язку захисту Вітчизни, канонами військового братерства. Ці військово-службовці мають стійку установку на виконання військового

обов'язку. Тобто, на відміну від інших типів злочинців, самовіддані військовослужбовці є справжніми патріотами України, готовими віддати життя за свою державу, боронити її від ворога, сумлінно виконувати військові накази. Однак їх налаштованість на несення військової служби має гіпертрофований характер, вона відрізняється крайньою формою рішучості. І будь-які об'єктивні (хвороба, лікування у госпіталі, тривале очікування ротачії військових підрозділів, виконання Україною Мінських угод щодо відмови від суто військового вирішення конфлікту) чи суб'єктивні (переведення військовослужбовця нести службу до іншої військової частини, розташованої у другому ешелоні оборони зони АТО, закріплення командиром за іншими бойовими позиціями) перешкоди в активній участі у бойових діях вважаються ними неприпустимими, оскільки у такий спосіб може бути піддана сумніву їх честь і сміливість. Разом із тим замість того, щоб долати певні обставини, що не дозволяють бути на передовій у зоні проведення АТО, самовіддані військовослужбовці діють алогічно і вчиняють злочин проти порядку проходження військової служби. Це є їх своєрідним протестом проти обставин, що склалися, й дії вищого військового командування.

Представлена типологія особи такого злочинця не виключає існування й інших типів військовослужбовців як у межах цієї типології, так й у межах інших типологій, побудованих за відмінними критеріями.

Висновки. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби, наведена за мотивом злочинної поведінки. Отже, типами таких злочинців є: боягуз (60%), алкоголік (20%), конформний (10%), ледачий (7%), турботливий (2%), самовідданий (1%).

Перелік літератури

1. Лист Генеральної прокуратури України від 6 лютого 2017 р. №27/1-38вих-17.

2. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

3. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование. Москва: Норма:Инфра-М, 2010. 368 с.
4. Евенко С. Л. Типология проходящих военную службу по призыву военнослужащих, совершивших отклонения в поведении. Вестник акад. воен. наук. 2005. № 1. С. 138–143.
5. Сенокосов Ж. Г. Молодые воины: трудности адаптации. А педагогом быть обязан: материалы «круглого стола» / сост. Б. Г. Безлепкин. М., 1990. С. 63–68.
6. Кримінальне провадження №241/1148/14-к Першотравневого районного суду Донецької області.
7. Кримінальне провадження №274/493/15-к Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області.

Транслітерація переліку літератури

1. Lyst Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 6 liutoho 2017 r. №27/1-38vykh-17 [in Ukrainian].
2. Kryminolohiia, V. V. Holina, B. M. Holovkin [Eds.] (2014). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Antonian, Yu. M., Emynov, V. E. (2010) Lychnost prestupnyka. Krymynoloho-psykholohycheskoe yssledovanye. M.: Norma:Ynfra-M [in Russian].
4. Evenko, S. L. (2005) Typolohyia prokhodiashchykh voennuiu sluzhbu po pryzyvu voennosluzhashchykh, sovershyvshykh otkloneniya v povedenyy [Typology of soldiers passing military service at the call who made deviations in behavior]. *Vestnyk akad. voen. nauk. – Bulletin of the Academy of Military Sciences, issue 1, 138–143* [in Russian].
5. Senokosov, Zh. H. (1990) Molodye voyni: trudnasty adaptatsyy. *A pedahohom byt obiazan: proceedings of the «Round Table»* / sost. B. H. Bezlepky. M., 63–68 [in Russian].
6. Kryminalne provadzhennia № 241/1148/14-k Pershotravnevoho raionnoho sudu Donetskoi oblasti [in Ukrainian].
7. Kryminalne provadzhennia № 274/493/15-k Berdychivskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti [in Ukrainian].

Артеменко О. М. Типологія особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби

У статті на підставі вивчення спеціальної літератури й результатів емпіричного дослідження здійснено типологію особи злочинця-військовослужбовця, який ухилився від проходження військової служби. Типологія побудована за моти-

вом вчинення злочину. На цій підставі виділено кілька найбільш поширених на практиці злочинних типів таких злочинців й зазначено їх приблизну питому вагу у структурі усіх винних. Злочинець-боягуз (60%) вчиняє злочин за мотивом боягузтва і легкодухості. Злочинець-алкоголік (20%) порушує порядок проходження військової служби за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Конформні військовослужбовці (10%) ухиляються від проходження військової служби за мотивами боягузтва і небажання переносити труднощі військової служби. Їх особливістю є те, що рішення про вчинення злочину вони приймають під впливом оточуючих. Ледачі злочинці (7%) вчиняють кримінальне правопорушення за мотивом небажання переносити труднощі військової служби. Вони бажають відпочити й психологічно розвантажитись у безпечному соціальному середовищі. Турботливі злочинці (2%) порушують порядок проходження військової служби за мотивом тяжкої хвороби (смерті) близьких родичів або інших причин сімейного та побутового характеру. Самовіддані злочинці (1%) вчиняють злочин за мотивом небажання відсиджуватись в обороні.

Ключові слова: злочини проти порядку проходження військової служби, типологія, особа злочинця.

Артеменко А. Н. Типология личности преступника-военнослужащего, нарушившего порядок прохождения военной службы

В статье на основании изучения специальной литературы и результатов эмпирического исследования проведена типология личности преступника-военнослужащего, который уклонился от прохождения военной службы. Типология построена по мотиву совершения преступления. На этом основании выделены несколько наиболее распространенных на практике преступных типов таких преступников и указан их приблизительный удельный вес в структуре всех виновных. Преступник-трус (60%) совершает преступление по мотиву трусости и малодушия. Преступник-алкоголик (20%) нарушает порядок прохождения военной службы по мотиву нежелания переносить трудности военной службы. Конформные военнослужащие (10%) уклоняются от прохождения военной службы по мотиву трусости и нежелания переносить трудности военной службы. Их особенностью является то, что решение о совершении преступления они принимают под влиянием окружающих. Ленивые преступники (7%) совершают уголовное правонарушение по мотиву нежелания переносить трудности военной службы. Они желают отдохнуть и психологически разгрузиться в безопасном социальном окружении. Заботливые преступники (2%) нарушают порядок прохождения военной службы по мотиву тяжелой болезни (смерти) близких родственников или иных причин семейного и бытового характера. Самоотверженные преступники (1%) совершают преступление по мотиву нежелания высидживаться в обороне.

Ключевые слова: преступление против порядка прохождения военной службы, типология, личность преступника.

Artemenko A. M. Typology of the personality of the offender-soldier who violated the procedure for military service

In the article based on the study of the special literature and the results of the empirical study the typology of the offender-soldier who avoided military service is given.

The typology is based on the motive for the crime. On this basis, some of the most widespread of the criminal types of such criminals in practice were highlighted and their approximate share in the structure of all the perpetrators is indicated. Coward Offender (60%) commits a crime based on cowardice and lack of courage. Alcoholic Offender (20%) violates the procedure for military service on the motive of unwillingness to bear the difficulties of military service. Conformal servicemen (10%) evade military service on the grounds of cowardice and unwillingness to endure the difficulties of military service. Their feature is that they make decisions about committing a crime under the influence of others. Lazy criminals (7%) commit a criminal offense on grounds of unwillingness to bear the difficulties of military service. They want to rest and psychologically unload in a safe social environment. Caring offenders (2%) violate the procedure for military service on the grounds of a serious illness (death) of close relatives or another reasons of family and domestic nature. Selfless criminals (1%) commits a crime on the motive of unwillingness sit back in the defense.

Key words: *crimes against the order of military service, typology, a personality of the offender.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 12 від 13.09.2017 р.)

Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. В. Голіна